

Методологія історії повсякдення

Коляструк О. А.

Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення. У статті йдеться про теоретико-методологічні основи дослідження повсякденної історії, про міждисциплінарні запозичення в сучасній гуманітаристиці.

Ключові слова: історія повсякденності, методологія, гуманітаристика.

Коляструк О. А. Методология истории повседневности. В статье речь идет о теоретико-методологических основах изучения повседневной истории, о междисциплинарных заимствованиях в современной гуманитаристике.

Ключевые слова: история повседневности, методология, гуманитаристика.

Kolyastruk O. A. Methodology of Everyday Life History. The paper is devoted to theoretical and methodological base of history of everyday life in contemporary humanities.

The keywords: history of everyday life, methodology, humanitarian sphere.

Методологічні питання дослідження повсякденної історії на нинішньому етапі в сучасній українській історіографії перебувають на стадії визначення і становлення, оскільки досі триває процес її науково-теоретичного обґрунтування як новітнього напрямку. Автори праць про повсякденне життя послуговуються найрізноманітнішими теоретико-методологічними підходами та дослідницькими методиками, спектр яких коливається від реанімації людинознавчих традицій української історичної школи кінця XIX – першої чверті XX ст. до запозичення досвіду європейських соціальних істориків останньої третини XX – початку XXI ст. Така ситуація цілком пояснювана. Українським дослідникам повсякденності доводиться одночасно розв'язувати кілька завдань. Передусім слід подолати наслідки абсолютизації формаційного підходу, коли такі важливі аспекти функціонування суспільства, як штиб життя, ментальність, норми поведінки, способи виживання й адаптації тощо, відкидалися, переосмислити суть історичних процесів, характер і спрямованість еволюції суспільства. Для цього належить якісно підняти загальнотеоретичний рівень підготовки істориків у напрямку переходу до норм і вимог європейської історіографії, які вона виробила © Коляструк О. А.

впродовж XX ст. Здавалося б, науковий досвід, набутий зарубіжними істориками повсякденності (французькими, німецькими, американськими, російськими тощо), вітчизняним історикам можна було б безпосередньо наслідувати і застосувати їх теоретико-методологічні підходи до відтворення повсякдених реалій. Втім простої екстраполяції не вдається здійснити (та й навряд чи потрібно), оскільки у кожній з національних шкіл, що пристали на визнання повсякденності як об'єкту історичного аналізу, предметні окреслення й методологія історії повсякденності мають свої особливості. Вони зумовлені низкою чинників: загальним чинником тієї чи іншої національної історіографії, станом її сучасних здобутків; наявністю науково-дослідних традицій, шкіл і центрів; загальним рівнем розвитку суспільства і станом його світоглядних, громадянських і гуманітарних запитів; забезпеченістю науково-інтелектуальними силами, в тому числі наявністю особистості, здатної на роль лідера, засновника, організатора, натхненника напряму, як такими були Ф. Бродель у Франції, Х. Медик – у ФРН, Ш. Фіцпатрик – у США, А. Гуревич – в Росії тощо).

Крім того, в Україні становлення методології повсякденності уповільнене й об'єктивними причинами. Написання з новітніх позицій історії України в умовах незалежності змусило вітчизняних істориків знову віддати перевагу політичній історії, історії еліт, ідей, ідеологій, суспільних інституцій, нації тощо. Невиразне у цьому сенсі щодення не надавалось до наукової затребуваності, отже, пересічність повсякденності залишалась і надалі поза дослідницьким інтересом і аналізом, її теоретизування тривалий час не було актуалізоване. Натомість стрімка і потужна реабілітація буденності в гуманітаристиці, що сталась на хвилі демократизації суспільного життя, і визнання за нею фундаментального характеру, нагально потребує її академічного вивчення. Ескалацію новітніх соціально-антропологічних студій підсилює розчарування в нещодавно розроблених тоталітарній і модернізаційній концепціях радянського минулого, якими не вдалося задовольнити всі питання щодо суті радянського ладу. Формаційно-класова методологія не брала до уваги «простої людини», її поведінкових норм і повсякденних практик, зумовлених її культурно-історичною ментальністю.

Необхідність теоретичного окреслення методології історії повсякденності нині є цілком очевидною. На нашу думку, можна умовно виокремити два її блоки: внутрішньо-історичний і міждисциплінарний. Передусім, слід відповісти на питання, якою має бути власне історична методологія історії повсякденності. Тут слід торкнутися низки аспектів: 1) яким є статус історії повсякденності в локусі соціальної історії, історичної антропології, культурної історії; 2) якими є стосунки історії повсякденності з макроісторією: чи вона є самодостатнім напрямом історіографії чи лише методом мікроісторичного аналізу в

макроісторичних дослідженнях; 3) в чому її цілі і завдання; 4) який інструментарій має історія повсякденності для їх досягнення.

Ми виходимо з того, що історія повсякденності є галуззю соціально-антропологічних студій, оскільки її об'єктом є людина у життєвому світі щоденності в інститутах суспільної організації і культурної комунікації, відповідно, її предмет локалізується в теренах соціальної історії, водночас, її ядром і домінантою залишається антропологічна спрямованість. Людинознавчий підхід історії повсякдення сфокусований на соціальній взаємодії людей у повсякденних практиках як активних суб'єктів культурно-історичних взаємовпливів і в жодному разі не зводиться до антропологічного типізування в анатомічно-фізіологічному сенсі чи етнографічного побутописання. Йдеться про осмислення буденного рівня життя суспільства в його історії, з'ясування його чинності й впливовості у складанні історії, а не про «розфарбовування» соціальної історії через надання їй барвистої конкретності в дрібницях і деталях. Шляхом елементарного збільшення кількості сюжетних оповідей про життєвий світ «малих» людей досягти необхідної повноти відтворення історії колишніх епох неможливо. «Атмосферна» присутність повсякдення в усіх інших діяльних сферах людини і суспільства уможливорює всеохопність соціально-історичного аналізу. Завдяки інтегративному характеру сфера повсякденності теоретично може зв'язати всі інші світи людської життєдіяльності в єдину картину, але практично реалізувати такий історичний синтез вкрай важко через недостатність у ній макроісторичної аналітики.

Проблема полягає ще й у тому, що статус історії повсякденності у родині історичних наукових дисциплін не усталився. Так, в одних випадках вивчення повсякденності розглядається як методичний прийом для отримання повноти інформації про минуле, в інших – визнається за самостійний напрям дослідження. До сьогодні не подолана певна концептуальна і термінологічна невизначеність самої історії повсякденності та нечіткість її меж і взаємин з іншими близькими течіями в сучасній історіографії. Більшість дослідників визнають, що історія повсякденності завдячує своїй появі у історико-антропологічному лоні, вона, по суті, є її відбрунькуванням, втім трапляються, з одного боку, їх протиставлення, а з іншого, пряме ототожнення і паралелізм. Ще складнішими є інституційні взаємини історії повсякденності з такими течіями сучасної історичної науки як історія ментальностей, історія приватного життя, нова культурна історія, мікроісторія, історія знизу, усна історія тощо.

І традиційні історики, і історики повсякденності мають об'єктом свого наукового дослідження людську історію, але для перших ключем прочитання є велика подієва історія (політична, державна, династична, військова, дипломатична, класова), поза їх увагою залишаються її буденно-побутові деталі, суб'єктно-особистісні барвники. Вони,

зазвичай, вважали, що ці аспекти історії – справа етнографів. Останніх же не цікавила подієва історія. Вони приглядалися до побуту і буденних звичок суспільства, його окремих груп, вивчаючи типові сторони побутового життя і матеріальні форми існування людини у комплексі з вивченням традиційно-побутових компонентів культури (звичаїв, традицій, вірувань, мистецтва, обрядів, свят). Іншими словами, в центрі уваги етнографів – ставлення людей до оточуючих їх речових атрибутів повсякденності і до тієї сторони духовного життя народу в цілому, котра повторюється, є традиційною, елементи якої відзначені широким побутованням, розповсюдженням. Казуальне і випадкове, зазвичай, виходить за межі їх розгляду [9, с. 96].

Історика повсякденності – на відміну від істориків у чистому вигляді – цікавить все: і історія побуту, і подієва історія (вплив тих чи інших подій на повсякденний побут людей), і історія казусів, і історія ментальностей і ментальних стереотипів, історична психологія, а разом з нею – історія особистих переживань людини. Підходи історика повсякденності інтегративні.

Традиційний історик, відтворюючи минуле, спирається на історичні джерела, передусім, офіційні документи. Історик повсякденності слідує цим же шляхом. Тільки його арсенал джерел значно розширюється і за рахунок власне історичних документів (неофіційних особових письмових і усних свідчень, зображально-візуальних) та неісторичних (літературних, лінгвістичних, культурологічних тощо).

Сучасному етапу вивчення повсякденності притаманні такі тенденції: а) прагнення пов'язати повсякденність як мікроісторичний рівень життя з макроісторією (економікою, політикою, рівнем розвитку техніки тощо) і показати їх взаємодію; б) відмова від самоцінного побутописання; в) звернення до ментального рівня повсякденного життя, до ідеалів, стереотипів свідомості, ціннісних орієнтацій; г) розкриття культурних смислів побутових речей, одягу, форм і формул поведінки, спілкування; д) тяжіння до синтезованого розкриття повсякденності з оперттям на семіотичне, естетичне, культурологічне вивчення повсякденності.

Можна відзначити кілька істотних ознак сучасного стану досліджування повсякденності. По-перше, повсякденність вийшла з-за лаштунків «великої» історії, як об'єкт наукового дослідження цілком набула самодостатності і самостійності, пододала комплекс другорядності й малозначущості. По-друге, вона розглядається не тільки як емпірична, але й як теоретична проблема, зі своїми методологічними підходами і своїм інструментарієм, які дозволяють не тільки реконструювати, але й будувати певні концептуальні моделі, в межах яких повсякденне життя постає як особливий просторово-часовий континуум, наповнений речами і подіями. По-третє, історія повсякденності затребувала до своєї методології та інструментарію

полідисциплінарні запозичення, покінчивши з «анклавністю» вузькоспеціалізованої історії, сприяючи інтеграційним процесам в історичній науці в цілому. У такий спосіб історія повсякденності надала шанс подолати звичку істориків до широких теоретичних узагальнень, в яких нівелювалась асинхронність, соціальна суперечливість і різномірність картини світу.

Концептуальні підстави історії повсякденності сформувалися завдяки міждисциплінарним контактам новітньої зарубіжної і вітчизняної історичної методології з передовою гуманітаристикою, зокрема з філософією, соціологією, етнологією, культурологією, лінгвістикою. Реалізація *соціокультурного підходу*, серцевиною якого є людинознавча ідея, вимагає досвіду й інструментарію таких історичних дисциплін, як краєзнавство, біографістика, просопографія, а також осмислення пізнавальних можливостей новітніх дослідницьких напрямів (усної історії, історії приватного життя, інтелектуальної, гендерної історії тощо).

На сучасному етапі історична наука в цілому помітно збагатилась методами з інших дисциплін. Історики науки пов'язують цю тенденцію міждисциплінарності з важливими наслідками докорінної зміни соціальних функцій історії у розв'язанні проблем, поставлених перед сучасною людською цивілізацією. По-перше, статус історії серед інших наук останнім часом помітно зріс у зв'язку з світовою демократизацією та глобалізацією, вона стала більш затребуваною у справах наукового прогнозування майбутнього, методик транзитології та інтеграції тощо. По-друге, це усвідомлення самими істориками, з одного боку, недосконалості так званих «чистих» історичних теорій і моделей, а з іншого, недостатності макроісторичних підходів до минулого, коли реальна історія людей залишалась ненаписаною і тому невідомою, натомість мікроісторичні дослідження підказували запозичення з інших наукових систем. Так, усі спроби представити історію у достатньо суворій формі, з відведенням «ніш» кожній галузі історичного знання, не мали успіху. Відтак, оновлення історичного знання, накреслене «аналістами» М. Блоком і Л. Февром, було спрямоване на подолання роз'єднаності суспільних наук, на об'єднання всіх галузей історичного пізнання навколо спільної мети. Звідси – підвищений інтерес до загальних питань і проблем, що виникають на «стику» історії та інших наукових дисциплін [8, с. 371]. Саме з двох засадничих принципів школи «Анналів» вибудувалась вся подальша система: це переконання у тому, що об'єкти історичного дослідження конструюються самими істориками, а метою історичного опису має бути «тотальна історія», що означало необхідність прямої співпраці з іншими гуманітарними і соціальними науками [7].

На дослідженнях повсякденників найбільше позначився вплив соціологів, у них запозичено так звані якісні методи. Робота в межах «розуміючого» підходу передбачає врахування того, що люди, котрих

досліджуємо, орієнтували свої вчинки на свої власні уявлення про довколишній світ, його устрій та інших людей, що до нього входили. Для дослідника це означає, по-перше, обов'язковість зрозуміти погляд на оточуючий світ тих людей, що він досліджує, а не відтворювати власні (тобто дослідника) уявлення; по-друге, інтерпретувати дії, вчинки, слова тощо досліджуваних людей у контексті їх власного уявлення про світ, в якому вони жили і діяли.

Основа міждисциплінарності складає єдине групування універсальних концепцій різних наук, в чій межі можуть і мають бути проінтегровані ті або інші події та явища. Внаслідок тривалих дебатів з теоретико-методологічних проблем поступово стало реальним взаємне збагачення методами, здавалось би, абсолютно різних дисциплін. У цьому разі міждисциплінарні зв'язки постають як спосіб активного міжнаукового діалогу, взаємодія активних дисциплін, що пройшли тривалий шлях самостійного розвитку з притаманною їм динамічністю і особливостями, як безпрецедентний за своєю активністю спосіб впливу на об'єкт дослідження. Постійні і послідовні контакти історії з соціальними і гуманітарними дисциплінами модифікують обличчя історії, дають їй можливість потрапити в раніше закриті для неї зони знання, використати нові методи, експериментувати з історичним матеріалом. Завдяки такому синтезу історія відповідає своєму часу [11, с. 32].

Взагалі тенденція інтеграції історії з іншими науковими дисциплінами – одна з найбільш характерних змін в історичній науці за останні десятиліття. Історія використовує методи різних наук не механічно, а видозмінюючи і пристосовуючи до розв'язання своїх завдань. В ідеалі, історик повинен не тільки оволодіти теоріями інших наук, але й, відштовхуючись від них, створити нові, чи у крайньому разі, модифікувати теорії, орієнтовані на аналіз сучасного [12, с. 92-93]. Процес міждисциплінарного впливу надто складний і характеризується високим ступенем варіативності, яка залежить від цілого комплексу чинників (не тільки ступеню розробки теми / проблеми, рівня методології, достатності джерельної бази та ін.).

Міждисциплінарність означає не просто запозичення методів з інших дисциплін, але й конструювання міждисциплінарних об'єктів. Історичні знання у такому разі визначаються не одним науковим напрямком, а системою або сукупністю соціально-гуманітарних наук, об'єктом яких є минула реальність. Полідисциплінарні дослідження можливі за кількох обов'язкових умов: 1) визначення об'єкта історичного дослідження і його первісного стану (збір, обробка інформації, виявлення проблемних сторін об'єкта); 2) збереження специфічних якостей і характеристик об'єкта на всіх рівнях теоретичного абстрагування; 3) розробка методичної схеми аналізу, в якій сума окремих досліджень була б необхідною і достатньою для

розв'язання проблеми в цілому [6, с. 156]. Лише дотримання цих умов дозволяє реалізувати інтегративну функцію історичної науки. Систематизація та інтеграція всієї сукупності знань, отриманих у ході міждисциплінарного дослідження, повинні відбуватися в межах теорії, через яку вони переломлюються.

Звернення Л. Февра «Історики, будьте географами! Будьте правознавцями, соціологами, психологами!» [14, с. 37] на пряму адресоване історикам повсякденності. Гуманітарії різних наукових галузей ставлять до повсякдення свої запитання і добирають необхідних джерел та інструментів для її пізнання і прочитання. Етнограф передусім цікавить матеріально-побутова сторона життя, тобто предметно-речове оточення людини щодень (власне, побут), до кола його зацікавленості потрапляють щоденні ритуали, усталені традиції забезпечення потреб життєдіяльності. Головна відмінність між етнографічними дослідженнями побуту і вивченням повсякденності істориками лежить у розумінні значимості історії і місця, яке їй відводиться на сторінках етнографічних праць і праць істориків повсякденності. Не секрет, що політико-подієва історія – вкрай рідкісна «гостя» у традиційних етнографічних дослідженнях побуту. Рухливий, мінливий час, точніше – часи, вплив чисельних несподіваних подій на зміни в приватному, побутовому житті – предмет, що цікавить саме історика повсякденності, що прагне показати розмаїття індивідуальних реакцій на перебіг політичних подій. Які з них, з яких причин і ким виявились «поміченими», оскільки потягли за собою зміни в устрої життя людей різних соціальних верств, а які з них – попри всі ідеологічні намагання – виявились «прохідними». Саме у повсякденності зріють думки і почуття, формуються задуми, порівняння і прагнення – зважитися на незвичний вчинок чи бути конформним, спробувати нове чи ухилитися від нього. Ситуації, що породжують експериментування, з'являються саме в буденності. Антрополога повсякденності цікавить, як саме це відбувається.

Етнографічне відтворення побуту і етнографічний його опис, що включає у кращому разі опис не тільки матеріального середовища перебування людини, але й елементи її духовної культури (обряди, ритуали, свята, фольклор) зрідка приділяє увагу *переживанням окремих людей*, особливо якщо такі не характеризують найбільш поширений або типовий варіант емоційних реакцій. Вказування на ту чи іншу емоційну реакцію можуть бути присутніми (або наведеними у вигляді цитати) в дослідженнях етнографа в ілюстративному плані (що посилює якийсь висновок), але майже ніколи не є предметом спеціального аналізу: чому можлива така девіація. Чи мала вона шанс на перетворення на «виключне нормальне» і потім на поширене. У центрі уваги історика повсякденності завжди не тільки і не просто побут, а життєві проблеми та їх осмислення тими, хто живе поруч чи жив до нас, залишившись

найчастіше безіменним в історії. Суперечності і сумніви, способи їх розв'язання, спроби сказати своє слово або заявити про свою несхожість, опосередковані тривіальністю життя (від ландшафту до розпорядку дня, від моделі стосунків з родичами до уявлень про припустиме або виключне у сексуальній сфері) – все це визначає коло інтересів саме історика повсякденності. Історія повсякденності у вивченні ментальних мікропроцесів є формою історіоризації колективного позасвідомого [10, с. 10]. Історик повсякденності, не упускаючи з виду звичаєво-правових настанов, змушений брати до уваги групові та індивідуальні реакції окремих індивідів на норми і закони, переперевіряти чинність різних настанов, визначаючи, яких з них дотримувались, а які залишались тільки на папері.

За усталеною традицією у етнографічних дослідженнях «побут», «побутова сфера» з очевидністю протиставляється (разом з дозвіллям, вільним часом і т.п.) «праці», сфері виробничій, хоча поняття «виробничого побуту» (тобто умов праці) в принципі мало місце у працях дослідників радянського часу. Однак саме історики повсякденності зробили вивчення щоденних обставин праці, мотивації діяльності, взаємин працівників між собою та їхніх взаємодій (в тому числі конфліктних) з представниками адміністрації темою «нової робітничої історії» і нової історії праці.

Матеріально-предметна сторона повсякденності значною мірою детермінувала людське життя і спричинила великий вплив на внутрішній світ суб'єкта. Якщо підвищена цікавість спостерігача до матеріально-побутової сторони не містить спроби спосигнати мотиви побутової поведінки, виходячи з їхнього власного розуміння довколишнього світу, то за такого розуміння повсякденності можна впасти в «побутовий детермінізм», який може бути не менш небезпечним за будь-який інший вид детермінізму (класовий, економічний тощо).

Головним для дослідника повсякденності має бути осягнення повсякденних турбот, тривог, надій людей досліджуваної епохи. Необхідно побачити їх світ «зсередини», зрозуміти смисл або смисли, що його наповнювали. Подробиці важливі не самі по собі: деталі одягу, особливості поведінки дозволяють автору розшифрувати скритий за ними культурний код і тим самим зрозуміти суспільну позицію людини. При цьому абсолютно змінюється кут зору: це вже не погляд стороннього спостерігача, а спроба тлумачити побутову поведінку з огляду на норми і цінності досліджуваної культури. Такий підхід «повертає» людям минулого свободу самовираження, а епосі – чималу частку загадковості, роблячи її цікавою для дослідника.

З вивчення повсякденності неминує витікає висновок про те, що речі так само «винаходять» людину, як і людина їх, тобто простір організованих речей і правил користування цими речами створює, в свою чергу, простір думки, її направленість і структурованість. Отож,

відносини з матеріальним світом, світом речей, значно складніші, ніж декларувалось у відомій формулі: «буття визначає свідомість». Прагнучи адекватно відобразити зв'язки і опосередкованості людини і речі, філософ І. Льїн, зокрема, писав: «Людина не тільки живе «річчю», тобто плодами і доходами її, але живе разом з нею і в ній, вона творить її, творить з неї; вона об'єктивує себе в ній, художньо ототожнюється з нею, вдосконалює її своєю працею й утриманням на її користь; і вдосконалює себе нею; вона живе в ній енергію тіла, душі і духу» [2, с. 279].

Просте, звичайне життя людей, їх звички, щоденна поведінка, речі, які їх оточують і якими вони користуються, їх побут, тобто життя в реально-практичних формах має прямий стосунок до історії культури. Воно визначається тим, що побут може мати знаково-символічний сенс. Історія побуту показує з усією очевидністю зв'язок багатьох форм побуту (від уявлень про честь і етикет до моди, деталей костюму і щоденної поведінки, ужиткових речей) зі світом ідей, інтелектуальними, моральними, релігійними та іншими цінностями. Побут як втілювач (носії) складних соціальних ідей і стосунків, побут у символічному ключі є частиною культури [5, с. 10-11]. Аналогічну думку розвиває Г. Кнабе. Тема однієї з його статей – побутова річ. Учений звертає увагу на її біфункціональність. Річ утилітарна, вона задовольняє матеріально-тілесні, «життєві» потреби, має відповідні технічні і утилітарні характеристики, з одного боку, а, з іншого боку, духовна, належить до світу духовних цінностей, які мають ідеологічне і соціально-психологічне вимірювання. Надутилітарний «решток» речі, її здатність виражати «суспільні норми» робить її «знаком», а надбудований над утилітарним суспільно-історичний сенс речі – семіотичним [4, с. 90]. Семіотика повсякденності виникла в межах семіотики культури і семіотики історії у другій половині 80-х – 90-і рр. XX ст. Ідеї семіотики культури беруть початок від праць де Соссюра, Р. Якобсона, М. Бахтіна. Прямую постановку проблем семіотики побуту, повсякденності можна знайти у Р. Барта, Ю. Лотмана, Г. Кнабе.

Громадське життя пов'язане з побутом, тому що втілене в людях, і лише у діяльності людей реалізуються корінні його процеси – виробництво, соціальні стосунки, культура. Люди мешкають у будинках, оточені речами, що їх продовжують і виражають, послуговуються так чи інакше винайденими знаряддями праці, керуються звичками і нормами. Відповідно, і беруть участь у житті суспільства, рухаючись не біологічним інстинктом, а повсякденними людськими потребами – зокрема, і необхідністю полегшити життєдіяльність свою та своїх близьких, прив'язаністю до свого способу життя, до речей, що його утворюють, цінностями, прагненнями захистити і покращити цей свій світ, ненавистю до його ворогів. «Саме в духовних і економічних стосунках повсякденного життя відкриваються сили, що лежать в основі історичних рухів; ці останні, чи то війна, дипломатія або внутрішній

розвиток державного устрою – лише наслідок, кінцевий результат змін, що протікають у глибинах повсякденного» [1, с. 53].

Зміщення пізнавального акценту в історичному дослідженні з соціально-політичного на індивідуально-психологічне вимагає від історика врахувати не тільки суто раціональне, а й емоційно-чуттєве сприймання. Через це в методології історії повсякденності традиційне протиставлення наукового і художнього способів відтворення минулого розв'язується союзом між ними. Такий діалог став одним з безпосередніх наслідків історико-антропологічного повороту в гуманітаристиці. Ясна річ, художній текст для історика не є джерелом у класичному розумінні документальних підстав, втім завдяки образності є радше аналітично-реконструктивним простором, в якому можна віднайти «дрібниці життя». Історик повсякденності сприймає літературне джерело як *опосередкованого інформанта* про повсякденність. Художня література є відбитком часу і спроможна на позасвідомому рівні відстежувати існуючі в суспільстві настрої задовго до того, як вони будуть систематизовані наукою і знайдуть відображення в історіографії. Отже, для історика повсякденності художній твір вартісний з кількох причин. По-перше, завдяки розгорнутому у часі і просторі авторському опису характерів героїв, їх вчинків, ціннісних орієнтирів і моральних принципів вимальовується загальне уявлення про психологічний клімат епохи, притаманні їй життєві норми й аномалії громадського і приватного життя, стандартні і виняткові, прийнятні і девіантні поведінкові реакції різних соціальних верств у певних умовах, про їх емоційно-чуттєві переживання тощо. По-друге, присутній у художньому творі світ матеріально-побутових умов життя і праці надається до відтворення цілісної образної конкретики предметно-речового оточення людей. У такий спосіб повсякдення набуває своєї «тілесності» у кількісному і якісному розумінні, у кольорі й об'ємі, звучанні і пластиці, у плинності і мінливості. Завдяки такій «матеріалізації» повсякденного простору можна виявити в ньому типове і унікальне, масове і одиничне як на рівні побутовому (їжа, одяг, взуття, житло), так і сенсово-аксіологічному (світоглядні виміри, культурно-естетичні потреби). По-третє, розкриття внутрішнього світу героїв, аналіз їх емоцій, роздумів, мрій і намірів, споглядання за їх віруваннями і потаємними переживаннями сприяють розумінню духовної сфери повсякденного життя, його ментальних складових.

Оскільки громадська думка не завжди може бути висловлена писаним текстом, важливим джерелом повсякденної історії є усні свідчення, серед яких можна вирізнити такі групи: масові стійкі форми (пісні, частівки, куплети, приказки, примовки) та ситуативно-прінагідні (анекдот, чутка, бувальщина, плітка). Вони мають велике значення в методичному інструментарії дослідника щоденності. В усних творах відбувається «зняття» опозиції «влада – народ», «панування – підкорення», викриваючи амбівалентність будь-якого політичного

явища, позбавляючи його прямолінійності і категоричності. У «сміховій» формі (іронія, сатира, сарказм, жарт, шарж, тирада, епіграма) ці тексти, з одного боку, десакралізують владу й ідеологію, а з іншого – маскують власні слабкості людей, психологічним щитом прикривають від сваволі влади, ударів долі.

Особливу групу усних джерел утворюють спеціально-ініційовані або «спровоковані дослідником свідчення» – наслідок цільового розпитування про події, факти, явища. Повнота такої усної інформації залежить як від того, хто згадує, так і від того, хто розпитує.

Одна з найпоширеніших рис історіографії останніх двадцяти років – цікавість до аналізу мови: письмової і усної, символів і жестів, мови репрезентації, мови джерел, мови істориків і навіть мови мовчання. Багато сучасних істориків як головний елемент соціалізації виділяють мову. З одного боку, мова – це засіб комунікації в суспільстві, передачі культурних цінностей, соціалізації людини. З іншого боку, в сучасному розумінні культури особливо цікава нова сторона мовних стосунків, коли вже сама мова зумовлює і типи, і образ мислення, і особливості культури тієї або іншої епохи [6, с. 82-83]. Поглиблене вивчення всіх форм опосередкування між істориками та їх уявними об'єктами дослідження, що відбулося під впливом «лінгвістичного повороту», торкнулося всіх галузей «нової історії». Недавнє захоплення квантифікацією і макрорівневими дослідженнями, що були насичені кількісним матеріалом і були зорієнтовані на вивчення структур і процесів в історії, на системно-структурний аналіз у рамках соціальної історії, мало величезне значення для піднесення статусу історії як науки і продовжує відігравати важливу роль для генералізації історичного процесу, виявлення перспектив історії. Однак вони ж спричинилися на падінні читацького інтересу, на «кризі довіри», характерній і для радянської, і для західної історіографії [6, с. 99]. Як наслідок, чимало істориків вбачають вихід у поверненні до традиційних форм написання історії, до мистецтва оповіді на новому теоретичному рівні. Англійський історик Л. Стоун «повернення наративу», переосмислення мистецтва оповіді пов'язує з виникненням нових дослідницьких галузей і напрямків в історіографії – історії «народної культури», «історії ментальностей», «повсякденної історії», «усної історії».

Вплив лінгвістики, літературної критики, визнання ролі мови у творенні історичної реальності мають в історіографії не тільки гносеологічний, а й онтологічний характер. Методи реконструкції, пошук скритих смислів у текстах будь-яких видів поєднуються з уявленнями про те значення, котре має мова в людському існуванні, про те, яким чином мовні системи спричиняються на процесі пізнання.

Вживання мови, з одного боку, невід'ємне від повсякденного життя, а з іншого – констатує саме це життя. При цьому використання мови вже означає використання тих або інших концепцій, які ми приймаємо

відповідно до наших конвенцій про те, що вони означають. Водночас мова відіграє не тільки пасивну роль «дзеркала» нашого світу, але й активно впливає на суспільство. Мова створює нас так само, як ми створюємо її самі. Засвоюючи мовні конструкції, ми сприймаємо і форми, і стереотипи мислення. Наша мова – це продукт певної культурної традиції, пов'язаної специфічними набутими способами мови (тропами) [6, с. 98]. Для істориків повсякдення справді «немає дійсності поза мовою». Н. Козлова підкреслює: «Будучи соціальним явищем, мова дає способи *проговорювання* світу. Соціальний світ говорить мовою, він створюється (відтворюється) в мові. Мова і суспільство надають нам сценарії почуттів, сценарії того, як хотіти, думати і говорити. Мова, вживана у повсякденному житті, надає людині необхідні об'єктивізації і встановлює порядок, в рамках якого набувають сенсу і значення як самі ці об'єктивізації, так і повсякденне життя людини. Ми потрапляємо у світ повсякденних типізацій, які дозволяють людям розуміти один одного» [4, с. 41]. Слово – носій інформації про життя в широкому розумінні. Слова – це містки, ланки у людських стосунках у всіх галузях, вони адаптують людину в реальності. Коли слова перестають забезпечувати розуміння світу, повсякденність лякає, тому що стає чужою. Дослідники підкреслюють, що в конструванні повсякденного світу не можна не зважати на мовленнєву культуру різних соціальних верств і груп. Лексичний арсенал відкриває досліднику повсякденності не тільки інформативний пласт, а й звичайний та ментальний. Мовна субреальність (наприклад, субреальність ідеологічної мови) впливає на повсякденну поведінку людини, визначає її дії. Мова перетворює її на реальність повсякденного життя. Мова втілює начала об'єктивності [4, с. 42]. Мова є інструментом для сприймання і переживання політичних і економічних процесів.

Історик повсякденності аналізує й інші знакові (позамовні) процеси, що мають семіотичну природу (ритуали, жести, поведінкові штампи і стереотипи, етикет), розкриваючи приховані смисли повсякдення, необхідні для корекції бачення історичного минулого більш повно і об'єктивно.

Для реконструктивної діяльності істориків повсякденності необхідна візуальна компетентність, оскільки без «бачення» повсякденних реалій у конкретиці, в деталях, образах, динаміці змін не можна перейти до осмислення цієї сфери, її ролі у житті суспільства. Візуальна «архівация» минулого за допомогою фотографування і кінозйомки особлива – ці свідчення виникали у безпосередній гушавині подій, як правило, не для науки, не для музею, вони – оригінальні артефакти свого часу. Вони мають прислужитися не тільки і не стільки для вивчення людини взагалі, а для дослідження конкретного способу існування цієї людини, сукупності ритуалів і повсякденних практик, сформованих даною спільнотою людей.

У процесі вивчення щоденних поведінкових моделей важливо побачити культурні смисли цієї історичної епохи, що неможливе без

інструментарію історичної психології. Історія повсякденності покликана виявити складну еволюцію і логіку розвитку внутрішнього світу людини – цього вмістилища людської специфіки, активності, індивідуальності і мотивації діяльності, розглянути можливості, рушійні сили і тенденції самовдосконалення (чи, навпаки, руйнації) людини, а також характер утвореного нею буття. Оскільки діючі в історії особистості мають свої власні почуття, емоції, прагнення та пристрасті [13, с. 12-13], історик-дослідник повсякденності неминуче вступає в емоційні стосунки з об'єктом дослідження, оцінює його через власну систему аксіологічних (ціннісних) установок.

Отже, при вивченні повсякденності необхідно сполучати методи мікро- і макрорівнів історичного дослідження. Наприклад, соціальна стратифікація, передусім, аналіз соціальної структури, дає загальну типологію соціальних категорій і загальний «макроорієнтир» у пізнанні типів повсякденного життя конкретного суспільства в конкретну епоху. Немалу роль у макропізнанні відіграє історична демографія: статеві-віковий склад населення являє ще один зріз повсякденності: для дітей, молоді, зрілих людей і старих, чоловіків і жінок притаманні різні способи життя, структура інтересів, занятя тощо.

Примітки

1. *Ауэрбах Э.* Мимесис / Э. Ауэрбах. – М., 1976.
2. *Ильин И. А.* Путь к очевидности / И. А. Ильин. – М., 1993.
3. *Кнабе Г. С.* Материалы к лекциям по общей теории культуры и культуре античного мира / Г. С. Кнабе. – М., 1993.
4. *Козлова Н. Н.* Советские люди: Сцены из истории / Н. Н. Козлова. – М., 2005.
5. *Лотман Ю. М.* Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII-начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб., 1994.
6. *Методологические проблемы истории: учеб. пособие / Под общ. ред. проф. В. Н. Сидорцова.* – Мн., 2006.
7. *Олабарри И.* «Новая» новая история: структура большой длительности / И. Олабарри // Ойкумена: альманах сравнител. исслед. полит. ин-тов, социал.-экон. систем и цивилизаций. – Х., 2004. – Вып. 2. – С. 176-207. – [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/olab_novist.php
8. *Павленко Ю.* Історія в калейдоскопі сучасних інтерпретацій / Ю. Павленко // Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка. – К., 2004.
9. *Пушкарёва Н. Л.* «История повседневности» и «история частной жизни»: содержание и соотношение понятий / Н. Л. Пушкарёва // Социальная история: ежегодник. 2004. – М., 2005.

10. *Пушкарёва Н. Л.* Предмет и методы изучения повседневности / Н. Л. Пушкарёва // Этногр. обозрение. – 2004. – №1.
11. *Савельева И. М., Полетаев А. В.* История как теоретическое знание / И. М. Савельева, А. В. Полетаев // Диалог со временем: альманах интеллектуальной истории. – М., 2000. – Вып. 3.
12. *Савельева И. М., Полетаев А. В.* Микроистория и микроанализ / И. М. Савельева, А. В. Полетаев // Историк в поиске. Микро- и макроподходы к изучению прошлого. – М., 1999.
13. *Удод О. А.* Психоисторичний підхід до історичних джерел / О. А. Удод // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. – 2000. – Вип. 8. – (Історія та археологія).
14. *Февр Л.* Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991.

УДК 394 (477)

Еволюція поглядів представників Школи «Анналів» на сутність та особливості дослідження повсякдення

Зінчук М. Ю.

Зінчук М. Ю. Еволюція поглядів представників Школи «Анналів» на сутність та особливості дослідження повсякдення. У статті йдеться про початки звернення французьких істориків та соціологів до проблематики повсякденності. Окреслено особливості підходів до даної тематики провідних науковців ХХ ст.: Марка Блока, Люсьєна Февра, Фернана Броделя та інших. Охарактеризовано сферу акцентування школи «Анналів» на історії щоденності та особливостях соціологічного та антропологічного її трактування. Для сучасної гуманітарної науки дослідження повсякденності має величезне методологічне та практичне значення.
Ключові слова: повсякденність, історія повсякденності, школа «Анналів», ментальність, історична антропологія.

Зінчук М. Ю. Эволюция взглядов представителей школы «Анналов» на сущность и особенности исследования повседневности. В статье речь идет о началах обращения французских историков и социологов к проблематике повседневности. Очерчены особенности подходов к данной тематике ведущих ученых ХХ вв.: Марка Блока, Люсьена Февра, Фернана Броделя и других. Охарактеризована сфера акцентирования школы «Анналов» на истории ежедневности и особенностях